

Alexandru Mareş

MĂRUNȚISURI FILOLOGICE

1. UN CUVÂNT INEXISTENT: *GOLDIN*

În *Indicele de materii* al *Condiciei marii logofeții (1692–1714)*, ediție îngrijită de Melentina Bârzan, aflăm consemnat termenul *goldin*¹, necunoscut dicționarilor limbii române. Potrivit indicației cifrice (55), care urmează cuvântului, acesta s-ar regăsi într-un act de întărire, datat 8 iulie 1694². Parcurgerea textului ne-a format convingerea că *goldin* nu apare în documentul indicat, dar, totodată, ne-a permis să întrezărim cauza apariției acestui termen în indicele ediției amintite. În textul documentului se întâlnesc mai multe pasaje în care, la delimitarea unor ocine, sunt menționate formele de relief incluse: „din câmpu, din pădure, din apă, din gol, din uscat”³. Indicația „din gol”, care apare în trei rânduri⁴, se referă la locul lipsit de vegetație sau de copaci (în cazul pădurii). Editoarea a ținut să atragă atenția asupra acestei sintagme și a înregistrat-o în *Indicele de materii* foarte probabil sub forma *gol ~ din*, devenită, dintr-o neglijență intervenită la tipar, *goldin*.

2. *HERVON*, DENUMIREA UNEI MONEDE REALE?

Prețul plătit de un locuitor din Fonoiu (j. Suceava) pentru un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, achiziționat în 1643, deci la scurt timp după imprimarea cărții, a fost de „4 hervoni” (însemnare în limba slavonă)⁵. O monedă cu această denumire nu a mai fost înregistrată în scrierile slavone sau românești din epoca veche. În același an 1643, alte două exemplare din aceeași ediție s-au vândut, fiecare în parte, pentru suma de „4 galbeni”⁶. Galbenul fiind termenul generic pentru monedele de aur (florini, ughi, zloți), putem considera hervonul echivalent al galbenului. Lecțiunea *hervoni* ne poartă cu gândul la *ferton*, varianta a lui *fertun* (< lat. med. *ferto-nem*)⁷, denumirea unei monede ideale având greutatea unui sfert de marcă sau de grivnă polonă. Nu credem însă că cel care a cumpărat exemplarul

¹ Editura Paralela 45, 2009, p. 763.

² *Ibidem*, p. 66–71.

³ *Ibidem*, p. 67.

⁴ *Ibidem*, p. 69, 70.

⁵ Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI–XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 65.

⁶ *Ibidem*, p. 237, 262.

⁷ DA, s.v. *fertun*.

Cazaniei a plătit preţul ei în *fertoni*, cuvânt pe care din greşală l-a reproduş sub forma *hervoni*. În primul rând, fertonul denumea monedele de argint, iar în al doilea rând, prezenţa lui în ţările române nu este atestată în secolul al XVII-lea⁸. Ne-am putea gândi, deopotrivă, la *hergoşi*, variantă a lui *horgoşi*, pe care adnotatorul l-ar fi scris eronat *hervoni*, dar nici această ipoteză nu poate fi admisă, câtă vreme termenul *horgoş*, de origine maghiară, denumea o monedă de argint cu valoare mică, de 17 creiţari⁹. Stăruie totuşi întrebarea dacă lecţiunea *hervoni* din reproducerea care ne-a servit drept sursă este corectă. Răspunsul pare a fi afirmativ, întrucât însemnarea a mai fost reproduşă de Florian Dudaş, la care întâlnim acelaşi cuvânt *hervoni*¹⁰. Nu ştim însă dacă acest autor, care publică numai traducerea adnotării, nu a preluat lecţiunea respectivă din lucrarea alcătuită de Doina Braicu şi Victor Bunea. Alţi autori, în ale căror lucrări figurează această însemnare, reproduc, din păcate, textul ei după transcrierea lui Florian Dudaş¹¹. În consecinţă, pentru a ne edifica în privinţa corectitudinii lecţiunii *hervoni* avem nevoie de reproducerea fotografică a adnotării existente în exemplarul *Cazaniei* păstrate în Biblioteca Mitropoliei Transilvaniei din Sibiu (inv. IV/142).

3. UN HAPAX LEGOMENON: *ILOTIE*

Cuvântul apare într-un apocrif religios despre Adam, copiat în Bihor în 1679–1680, şi anume într-un pasaj în care, prin intervenţia Mântuitorului, sunt zdrobite, „capetele acelor draci şi diavoli ce ţinea<u>” acea carte (= zapisul lui Adam; *n.n.*, Al. Mareş). Şi acea carte se numea ilotie¹². Florian Dudaş, editorul textului, nu a cunoscut, probabil, semnificaţia cuvântului, căci îl lasă neexplicat, spre deosebire de alte cuvinte din acelaşi text al căror înţeles îl comunică în note¹³. *Ilotie*, pe care dicţionarele limbii române nu-l înregistrează, reproduce în mod neîndoios gr. *ἐλωτῆα* „stare, condiţie de ilot; sclavaj, robie”. Faptul că în transpunerea românească termenul grecesc a rămas neechivalat ne face să credem că traducătorul nu i-a cunoscut înţelesul. Nu ar fi exclus ca gr. *ἐλωτῆα* să fi rămas netradus şi într-o versiune slavonă a acestei scrieri, pe care, ţinând seama de unele slavonisme (*poveli*, *procleţi*, *zapis*), s-a întemeiat, se pare, traducerea de faţă. Indiferent însă de sursa grecească sau slavonă a traducerii româneşti, un fapt este sigur: denumind zapisul lui Adam prin termenul *ἐλωτῆα*, autorul apocrifului a ţinut să sublinieze raportul de aservire în care s-a aflat Adam după semnarea pactului cu diavolul.

⁸ *Instituţiile medievale din ţările române. Dicţionar*, coordonatori: Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 194.

⁹ N. Drăganu, *Horgoş (Hergoş)*, în „Buletinul Societăţii Numismatice Române”, XVIII, 1923, p. 97–98.

¹⁰ *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 260.

¹¹ Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în judeţul Suceava (1643–1830). Catalog*, volumul IV, Suceava, 1995, p. 198; *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, volumul I (1429–1750), Iaşi, 2008, p. 204.

¹² Florian Dudaş, *Manuscrise româneşti din bisericile Bihorului*, Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 54.

¹³ *Ibidem*, p. 54, nota 2.

4. NERET-ÎMPĂRAT

Într-un descântec de ciumă copiat în părțile Bihorului în 1754, apare menționat numele acestui împărat enigmatic: „Ce te du la Neret-Împărat / Că acolo te așteaptă¹⁴ / Cu mesele¹⁵ întinse. / Acolo să șezi, / Să te odihnești, / Și să te cărăvești”¹⁶.

Editând textul, Florian Dudaș preciza într-o notă că Neret-Împărat este împăratul roman Nero¹⁷. Această identificare, prin nimic argumentată, nu poate fi reținută, fiind în dezacord cu ceea ce cunoaștem din alte descânțete românești similare. În cuprinsul acestora, agenții malefici sunt trimiși la Ler-Împărat¹⁸ sau la fată (ori fetele) lui Ler-Împărat¹⁹, personaj atestat în folclorul românesc încă din vremea lui Dimitrie Cantemir²⁰. Neret-Împărat din descântecul manuscris reprezintă, foarte probabil, o lecțiune greșită pentru Ler-Împărat, lecțiune survenită dintr-o grafie de tipul l^Re, în care l a fost confundat cu Ț, iar tilda care îl surmonta pe r a fost identificată cu t suprascris: l^Re > l^{rt}e (= l eret) > neret²¹.

5. „O PIALE CE SĂ CHIAMĂ SOLOMON”

Citatul din titlul notei aparține *Cheii înțelesului* (București, 1678), și anume *Cazaniei la botzeul Domnului nostru lui Isus Hristos*. Începutul acestei omilii a fost

¹⁴ Scris: Ț e a e Ț ß.

¹⁵ Scris: mesă l e.

¹⁶ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, ms. 34, f. 160^f.

¹⁷ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Partea a II-a, p. 82 și nota 148 (sub *5) de pe aceeași pagină.

¹⁸ Vezi, de pildă, *Descântec de ceas rău*: „Voi să vă pierdeți / Și să vă duceți / La Ler-Împărat / Că acolo vă așteaptă / Cu mesele întinse / Cu făcliile aprinse / Cu pahare pline”, Simion Fl. Marian, *Descânțete populare române*, Cernăuți, 1886, p. 69; cf. și p. 134 (*De întâmpinătură*) și 141 (*De întoarcerea șarpelui*); Grigore G. Tocilescu, *Materialuri folclorice*, volumul I, Partea II, București, 1900, p. 1588 (*De bubă*).

¹⁹ Vezi, de exemplu, *Descântec de deochi*: „Să te duci la fata / La bălțata / Lui Ler-Împărat, / Că te-așteaptă / Cu masa întinsă / Cu făcliile aprinse, / Cu paharele pline” (Mihai Canianu, *Din psihologia poporană. Descânțete, farmece și vrăji*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, VII, 1894, p. 138–139); cf. și Grigore G. Tocilescu, *op. cit.*, v olumul I, Partea I, București, 1900, p. 582 (*Descântec de țeapă*), p. 609 (*Descântec de bubă*), p. 656 (*Descântecul argintului-viu*), p. 611 (*Descântec de brâncă*: „Și să te duci la fata lui Lilăr împărat”), „Șezătoarea”, volumul III, 1895, nr. 9 și 10, p. 196 (*De spurcat*).

²⁰ *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, prefață și note de Stela Toma, București, 1981, p. 94: „aproape de Dunăre, pe malul Oltului, să să fie vădzind niște temelii ca de cetate, cărora țărani de pre acolo lăcuitori, din bătrânii lor apucând, le dzic Curțile lui Ler împărat, precum și în colendele anului nou, și astăzi au luat de pomenesc”.

²¹ O greșeală asemănătoare pare a se fi produs într-un descântec bănățean în care „pocitura” este aruncată la „fata lui Hera împărat” (Emilian Novacovici, *Colecțiune folcloristică română din Răcășdia și jur* întocmită și edată de..., Oravița, 1902, p. 137). În legătură cu acest împărat, V. Bogrea nota: „pare a fi Ler-împărat” (*Sfinții medici în graiul și folclorul românesc*, în „Dacoromania”, IV, 1924–1926, Partea I, Cluj, 1927, p. 172, nota 2).

reprodus de M. Gaster²², care a glosat termenul *solomon* „une sorte de cuir”²³. În DLR, s.v. *solomon*, se preia citatul și explicația din lucrarea lui Gaster, menționându-se că etimologia cuvântului este necunoscută.

Prezența acestui termen în dicționar, întemeiată numai pe existența exemplului sus-menționat este nejustificată. În ključ razljudnæ a lui Ioannikij Haleatovskij, sursa directă a cărții bucureștene, citatului de mai sus îi corespunde sintagma *koŷa sol omjnb*²⁴, care mot-à-mot se traduce „pielea lui Solomon”, *sol omjnb* fiind aici adjectiv posesiv; cf. *sojdb sol omonb*²⁵ „judecata lui Solomon”. Pe de altă parte, sintagma *koŷa sol omjnb* ne trimite la textul *Vulgatei: pelles Salomonis*²⁶ „cortul lui Solomon”, întrucât lat. *pellis* înseamnă atât „piele”, sens adoptat de Haleatovskij, cât și „cort”, semnificație cerută de contextul de față. În consecință, greșeala autorului ucrainean a fost amplificată de traducătorii români, care au considerat că *sol omjnb* are rolul unei apozitii atributive (*pielea, Solomon*), de unde a rezultat echivalarea semnalată.

6. PECETEA LUI SOLOMON

O rețetă contra turbării, frigurilor și mușcăturii de șarpe, copiată în 1821 în Geomal (j. Alba), recomandă în scopul vindecării *Pecetea lui Solomon*. Ce ascunde această denumire ne lămurește conținutul rețetei, care indică scrierea cuvintelor *saŷor, arepo, neneñ, opeŷa, roñas* „pe pâine sau pe sare, și să le mănânce sau să le scrie într-un blid și să speale cu rachie sau cu apă, și să le bea omul sau dobitocul”²⁷. În manuscrisul de față, apelul la *Pecetea lui Solomon* se mai repetă într-o altă rețetă „pentru mușcătură de șarpe”²⁸.

Prezentarea amuletei sub denumirea precitată este însă mult mai veche. Un miscelaneu slavon, copiat la Mănăstirea Putna în intervalul 1592–1604, conține pe una din file (417^v) un careu în care sunt înscrise aceleași cuvinte *saŷor, arepo, tenet, opeŷa, rotas*²⁹. În manuscrisul putnean, careul respectiv, încadrat de numele celor 12 patriarhi biblici, este surmontat de un alt careu în care este inscripționată în slavonă următoarea explicație: *pečã sol omonã sna dva i ŷe crñhovav* (sic!)

²² *Chrestomație română*, Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de M. Gaster, vol. I, Leipzig, București, 1891, p. 238.

²³ *Ibidem*, vol. II, 529.

²⁴ BAR, Carte rară, III 152616, fără paginație; cf. *kazan'e na bogavlenie gine*.

²⁵ Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–65, p. 869.

²⁶ *Biblia Sacra. Vulgatae editionis Sixti V. et Clementis VIII., Pont. Max., Editio nova*, Viena, 1863, p. 577.

²⁷ BAR, ms. rom. 5281, f. 10^{r-v}.

²⁸ *Ibidem*, f. 12^v.

²⁹ Semnalat de Alexandra Moraru, *Floarea Darurilor*. Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de..., în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 1996, p. 21.

∇β̄ î Li l ĩ̄ m „Pecetea lui Solomon, fiul lui David, care a domnit în Israel 40 de ani”. Așadar, *pecetea lui Solomon* denumea în trecut acest grupaj de cinci cuvinte. Având o vechime foarte mare, care urcă până în primul secol al erei noastre, amuleta de față a stârnit curiozitatea specialiștilor. Dintre explicațiile propuse, cea mai plauzibilă deduce din citirea anagramatică a slovelor celor cinci cuvinte lectura PATER NOSTER, încadrată de literele A și Ω⁰⁰.

Punerea în relație a acestui palindrom cu Solomon se înscrie fără îndoială în acea convingere de origine iudaică și gnostică potrivit căreia fiul lui David putea stăpâni demonii. La curtea împăratului Manuel Comnen (1143–1180) a fost, de altfel, semnalat un *Librum Solomonium* conținând imagini cu ajutorul cărora puteau fi chemați și alungați demonii³¹. Să mai notăm că printre cărțile interzise în decretul papei Gelasie I (492–496) figurează și una denumită *Salomonis Interdictio*³².

7. UN PASAJ OBSCUR DINTR-O VERSIUNE A ALEXANDRIEI

Pe o filă dintr-un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, aflat la Hărnițești (jud. Maramureș), se găsește un scurt text manuscris intitulat *Începătură de viață lui Alecsandru împărat în Machidonia...*, în care ne-a reținut atenția pasajul „și împărăte(a) la Eghipetu Eftinava împărat și Erce filosofu(l) foarte mare Figon și fără macatoriu și de stele cititor”³³. Cine cunoaște romanul popular *Alexandria* poate ușor să-și dea seama că textul reprodus de Florian Dudaș reprezintă o versiune a acestei scrieri. Cum se explică însă conducerea bicefală a Egiptului atribuită împăratului Eftinava și filozofului Erce? Și apoi cine era Figon și ce înseamnă termenul *macatoriu*? Răspunsurile nu sunt greu de obținut, câtă vreme pasajul de mai sus a fost vizibil alterat de copist ori de editor. Fără a avea posibilitatea să cercetăm exemplarul cărții existent la Protopopiatul Ortodox Român din Baia Mare³⁴, considerăm că reproducerea corectă a pasajului amintit trebuie să îmbrace următoarea formă: „și împărăte la Eghipetu Eftinava–Împărat și era filosofu foarte mare, <vră>jitor și fărmacatoriu și de stele cititor” (cu italice sunt culese lecțiunile propuse de noi; cf. *Figon*, care este foarte probabil transcrierea greșită a segmentului grafic √i t̄O din cuvântul √rβ̄∇i t̄O).

³⁰ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. II. *Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 109–111; H. Leclercq, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, publié par le R.P. dom. Fernand Cabrol, Tome premier, 2 partie AMENDE-AZYMES, Paris, 1907, p. 1809–1817, Tome quizième, première partie RONCHINNE-SMEDT (DE), Paris, 1950, p. 913–915.

³¹ *Codex pseudoepigraphus Veteris Testamenti, collectus, castigatus, testimoniisque, censuris et animadversionibus illustratus a Johan. Alberto Fabricio*, Hamburg, 1722, p. 1038.

³² *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, publié par Fernand Cabrol et Henri Leclercq, Tome sixième, première partie G – Gotha, Paris, 1924, p. 746.

³³ Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, p. 293.

³⁴ *Ibidem*, p. 291.

8. DOUĂ LECȚIUNI ALTERATE PRIN SEGMENTĂRI GREȘITE

a) Un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, care aparține Bibliotecii Universitare din București, a fost cumpărat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de un popă Mitrofan, căruia un oarecare Grigorie (a) lui Mariș i-a împrumutat „42 de scărtan de proste de șalăi (sublinierea editorului) din banii breslei”³⁵. Din aceeași însemnare aflăm că rămânea la latitudinea lui Mitrofan „să întoarcă cele 42 căs ce scrie mai sus”³⁶. E limpede pentru oricine că în secvența reprodușă cu italice de editor avem a face cu denumirile a două monede, dintre care cea din urmă ne este bine cunoscută, *șalăii* denumind monedele bătute în domnia lui Eustratie Dabija (1661–1665). O monedă *scărtan* nu a fost înregistrată până acum, dar din însemnare rezultă că prescurtarea ei în scris este *căs*. Corelând aceste două observații și alipind, totodată, prepoziția *de* (care precedă adj. *proste*) la cuvântul enigmatic, identitatea acestuia ne este revelată fără greutate: *căstande* (variantă a lui *costande*). Grafia, având probabil forma $\text{K}^{\text{S}}\text{B}^{\text{S}}\text{t}^{\text{S}}\text{a}^{\text{S}}\text{d}^{\text{S}}\text{e}$, cu s suprascris peste k, a permis lectura *scărtan de*, cu inserția lui *r* dedus, poate, din tilda care îl surmonta pe s. Așadar, banii primiți împrumut de popa Mitrofan au fost 42 de *costande* proaste, adică șalăi; cf. într-un document din 7 mai 1665: „umbla leul 100 bani proști, șalăi”³⁷.

b) Un alt exemplar al *Cazaniei* ieșene din 1643 conține o însemnare care, în reproducerea lui Florian Dudaș, sună astfel: „Scris-am eu Ion ot prelogofăt din Țara Moldovei”³⁸. Secvența *ot prelogofăt* conservă o înlănțuirea de cuvinte neobișnuită și, totodată, lipsită de viabilitate în planul limbii. În realitate, această secvență trebuie altfel segmentată și citită: *Opre logofăt*. Prima literă a numelui propriu a fost foarte probabil *o*, surmontat de spirit lin și de accent, semne grafice interpretate de editor drept t suprascris.

9. CEA MAI VECHE ATESTARE A TERMENULUI ZLOT

Dintr-o lucrare publicată cu puțini ani în urmă aflăm că moneda denumită *zlot* cunoaște prima atestare în limba română într-un document emis în 1571: „Adecă eu, Malca Costea... am vândut giumătate de loc... dreptu 200 de zloți tătăraști ...”³⁹. Documentul invocat, publicat de I. Rizescu, a format obiectul unui

³⁵ *Ibidem*, p. 222.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Instituțiile feudale din țările române*, p. 463.

³⁸ *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, p. 245.

³⁹ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, București, 2006, p. 23.

examen filologic pe care l-am întreprins mai de mult. Cu acel prilej, ne-am pronunțat împotriva datei 1571 consemnată în text, considerând documentul scris după 1600. În sprijinul noii datări, am invocat aspectul scrierii și pomenirea într-un hrisov din 1671 a logofătului Iurcu din Orgoiești, unul dintre semnatarii actului publicat de I. Rizescu⁴⁰. În aceste împrejurări, cea mai veche atestare a zlotului într-un text românesc se recoltează dintr-un document moldovenesc din circa 1620 (DLR, s.v. *zlot*).

GLANURES PHILOLOGIQUES

(Résumé)

L'auteur établit l'identité de quelques mots obscures enregistrés dans les éditions des textes anciens, explicables en général par de mauvais lectures. En même temps, on attire l'attention sur quelques mots et dénominations inconnus (*hervon, ilotie, Le sceau du Solomon*).

Cuvinte cheie: goldin, hervon, ilotie, Neret-Împărat, Pecetea lui Solomon, lecțiuni greșite.

Mots-clés: goldin, hervon, ilotie, Neret empereur, Le sceau du Solomon, mauvais lectures.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

⁴⁰ *Considerații asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 4, p. 275.